

– KÖNYVISMERTETÉSEK –

A kártevés okozatosságának nehéz kérdései

Szalma József monográfiája az okozati összefüggésről

Az okozati összefüggés egyike a kártérítési jog – ha nem a polgári jog – legtöbbet vitatott kérdéseinek. Ennek ellenére lényegében ma sem mondhatunk mást, mint Kauser Lipót 1939-ben: „A kártevés okozatossága problematikájának külföldi irodalma, különösen a német: szinte ijesztően nagy. Ezzel szemben a mi e tárggyal foglalkozó irodalmunk: meglepően kicsi.”¹ A Polgári Törvénykönyv egyik kommentárja például az okozati összefüggéssel való részletes foglalkozás mellőzését a következőképpen indokolja: „Érdekesség, hogy a polgári jogban gyakorlatilag az okozatosság megítélése viszonylag kevés problémát jelent.”² Az elméleti tisztázatlanság viszont oda vezet, hogy végeredményben ma nem lehet megállapítani, a bírói gyakorlat mit ért okozati összefüggés alatt.³ Ezért is lehet különösen indokolt az ok-okozati összefüggéssel, mint a kártérítési felelősség egyik előfeltételével részletesebben foglalkozni. Az okozati összefüggésről azonban nehéz jó könyvet írni: egyrészt az irodalom áttekinthetetlen mérete keseríti meg a szerző munkáját, másrészt, mint ahogy azt Eörsi Gyula oly találóan megállapítja: az okozati összefüggés a kártérítési jogban mindenhol jelen van, ám sehol sem önállóan.⁴ Ez utóbbi probléma mind egy ilyen mű szerkezeti tagolását, mind terjedelmének ésszerű keretek közt tartását szinte lehetetlenné teszi. Szalma József monográfiájában⁵ arra a nem könnyű feladatra vállalkozott, hogy az okozatosságot – annak elméletét és gyakorlatát egyaránt – jogösszehasonlító módszerrel mutassa be. Mivel Magyarországon a teljesség igényével íródott könyv a témában legutóbb majd 70 évvel ezelőtt született Kauser tollából, és az ezt követő irodalom sem fordított különösebb figyelmet a

¹ KAUSER LIPÓT: *A kártevés okozatosságáról*. Budapest: Magyar Jogász Egylet, 1939.

² KEMENES BÉLA – BESENYEI LAJOS: A kártérítés általános szabályai. in GELLÉRT GYÖRGY (szerk.): *A Polgári törvénykönyv magyarázata*, Budapest: KJK-Kerszöv, 2001⁴, 1113.

³ HARMATHY ATTILA: A kártérítés általános szabályai. in PETRIK FERENC (szerk.): *Polgári jog – Kommentár a gyakorlat számára*. Budapest: HVG Orac, 2004², 571.

⁴ EÖRSI GYULA: *A jogi felelősség alapproblémái, a polgári jogi felelősség*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 447.

⁵ SZALMA JÓZSEF: *Okozatosság és polgári jogi felelősség*. Miskolc: Novotni, 2000. Első ismeretése: HERPAI ANNAMÁRIA: Szalma József: Okozatosság és polgári jogi felelősség. *Jogtudományi Közlöny*, 2001. 391–394.

kérdéskörnek, a könyvet ezért túlzás nélkül lehet hiánypótlónak nevezni. Az alábbiakban az okozatossággal kapcsolatos főbb problémákat mutatjuk be Szalma műve alapján.

I. Az okozati összefüggés fogalma

A mű első és második fejezete is részletesen foglalkozik az okozatosság fogalmával. Hagyományosnak tekinthető az a felfogás, miszerint az okozati összefüggés jogon kívüli fogalom, amelyet a jognak változatlan formában kell befogadnia.⁶ Ez a jogon kívüli – sokszor természettudományosnak vagy logikainak nevezett – kauzalitás-fogalom nem más, mint a szükséges és elégséges feltételek tana (*conditio sine qua non*): minden olyan előzmény, amely nélkül az adott következmény (kár) nem következett volna be, annak okának tekintendő.⁷ Viszonylag kevés olyan szerző van, aki a filozófia számos egyéb ok-fogalmával számot vetne,⁸ és a kártérítési jog számára hasznosítani törekedne ezeket,⁹ ezért megemlítésüket csak a teljesség igénye miatt hiányolhatjuk Szalma munkájából. Bár kétségtelenül igaz Zweigert és Kötz figyelmeztetése, hogy a jogösszehasonlító vizsgálódás során a kutató tanúsítson önmérsékletet az összehasonlítható jogrendszerek kiválasztásakor,¹⁰ mégis számottevően színesítette volna a képet annak a – például a *common law*-ra¹¹ vagy a spanyol jogra¹² jellemző – megközelítésnek a bemutatása, amely az okság hétköznapi fogalmát tekinti irányadónak. A köznap szóhasználatban egy esemény okának azt a feltételt szokás tekinteni, amely a többi közül valamilyen okból (rendkívülisége, szokatlansága folytán) kitűnik, vagyis amely a hétköznapi felfogás szerint az eredményre ésszerű magyarázatként szolgál. Különösen azért lehet jelentősége ennek az ok-fogalomnak, mert „az élet rendes felfogása” és „a rendes életpaszttal” tekintélyes hazai szerzők okozatossági elméleteiben is jelentős szerepet játszik,¹³ másrészt mivel az okozati összefüggést

⁶ A magyar irodalomban MARTON GÉZA: *A polgári jogi felelősség*. Budapest: Triorg (én.). 122., valamint VÉKÁS LAJOS: Előreláthatósági klauzula szerződésszegésből eredő igényekből. *Magyar Jog*, 2002/9. 514. képviseli ezt a felfogást. Szerzőnk sok helyen egyetérteni látszik Martonnal (26. és 35.), ám a mű összegzésében az okozatosság jogi minősítése mellett kötelezi el magát (188.).

⁷ Ennek megállapítására az ún. gondolati elhagyásos módszer (*Wegdenkmethode*, *but for test*) szolgál.

⁸ Maga KAUSER (i. m. 35–67.) is hosszasan foglalkozik a filozófia berkeiben folyt vitákkal, ám termékenynek aligha minősíthetők ezek az elméleti tépelődések. A kauzalitás különböző filozófiai felfogásaira lásd különösen HORANSZKI FERENC: *Modern metafizika*, Budapest: Osiris, 2001. 85–121.

⁹ Pl. MARTIN BINNS: *Inus-Bedingung und strafrechtlicher Kausalbegriff*. J. L. Mackies *Kausalanalyse und ihre Übertragung auf das Strafrecht*. Baden-Baden: Nomos, 2001., BERTRAM SCHULIN: *Der natürliche – vorrechtliche – Kausalitätsbegriff im zivilen Schadenersatzrecht*. Berlin: Schweizer, 1976.

¹⁰ KONRAD ZWIEGERT – HEIN KÖTZ: *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts*. Tübingen: Mohr, 1996³. 40.

¹¹ H. L. A. HART – A. M. HONORÉ: *Causation in the Law*. Oxford: Clarendon, 1967. 8.

¹² CHRISTIAN VON BAR: *Gemeineuropäisches Deliktsrecht. Zweiter Band*. München: C. H. Beck, 1999. 435.

¹³ Pl. BENEDEK FERENC: *Római magánjog (Dologi és kötelmi jog)*. Pécs, 1995², 127.: „Jogi szempontból csak a *releváns* okozati összefüggést lehet a károkozónak beszámítani, vagyis azt, melynél az általános életpaszttal szerint a kár bekövetkezte egy adott kár-okkal elegendő módon meg van magyarázva.” SZLADITS KÁROLY: *A magyar magánjog vázlata*. Budapest: Grill, 1933. 68.: „A bírónak a rendes életpaszttal szerint kell eldöntenie azt, hogy valamely tényt okozatosnak tekint-e vagy sem.”

legtöbbször az „okoz” szó használata nélkül fejezzük ki, ezért bírósági ítéletekben is megjelenhet észrevétlenül. Végül megemlíthető a nézetünk szerint leginkább helytálló magyarázat, amely az okozati összefüggést funkcionálisan határozza meg. Eszerint a ‘conditio sine qua non’ nem filozófiai igazsága miatt helyes ok-fogalom, hanem azért, mert a kártérítés célja, funkciója szempontjából megfelelő: csak az tehető értelmesen felelőssé a kárért, akinek módjában állt volna megakadályozni azt.¹⁴ Szalma találó megfogalmazása szerint az okozati összefüggés „szinte rámutat” a felelős személyre. Megjegyzendő ezzel kapcsolatban, hogy „[nem] tudománytalan jelenség az, hogy a funkcionális (rendeltetésszerű) okozatosság kutatási eredményei egymástól eltérőek, hiszen a maga nemében alkalmazott módszer a partikuláris, »funkcionális« igazságtól nem tér el, ha interszjektív és logikailag ellenőrizhető.”

II. Az okozatossági elméletek és a kártérítési felelősség határai

A ‘conditio sine qua non’-nal azonosított okozatosság közismerten ‘túl tág’, mivel teljességgel előreláthatatlan, atipikus károkat is a felelősség körébe von. Tankönyvi példa szerint a gyilkos anyja is „okozta” az áldozat hozzátartozóinak kárát, mert ha nem szüli meg fiát, ezek a károk sem következnek be. Szalma is helyesen utal arra, hogy ezért valamiféle jogi értékelésre (pontosításra) feltétlenül szükség van. A mű több helyen, változó terjedelemben és változatos elnevezésekkel tárgyalja az elmélet különböző válaszait a praktikus common law által egyszerűen „túl távoli károk”-nak (too remote damages) nevezett kérdéskörre. Az okkiválasztó elméleteket hagyományosan két csoportra szokás osztani.¹⁵ Az individualizáló elméletek egy adott kárnak azt az előfeltételét tekintik oknak, amely a konkrét esetben valamiképpen kitűnik a többi közül: a döntő, elhatározó, a dolgok rendes folyását megváltoztató feltétel minősülhet oknak. A generalizáló elméletek ezzel szemben „az általános tapasztalatból indulnak ki és azt vizsgálják, hogy általában minő okoknak minő következményei szoktak lenni.”¹⁶ Legelterjedtebb, és sok helyütt ma is elfogadott¹⁷ ilyen elméletnek az adekvát kauzalitás tana tekinthető, amely klasszikussá vált – ám korántsem vitathatatlan – megfogalmazását Ludwig von Traegernek köszönheti: Az okozati összefüggés akkor adekvát, „ha a károkozó körülmény a bekövetkezett eredményfajta objektív lehetőségét általánosságban nem csekély mértékben növeli.”¹⁸ Számos eltérő szövegezés is ismeretes, ám ezeket Szalma – valószínűleg terjedelmi okokból – nem ismerteti. A magyar elméleteket is számba veszi a mű, azonban teljesebbé tehetné volna képet Kauser Lipót, Dezső Gyula, Meszlény Artur, Försi Gyula vagy a

¹⁴ FRANZ BYDLINSKI: *Probleme der Schadensverursachung nach deutschem und österreichischem Recht*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 1964. 10., valamint THEO MAYER-MALY: *Zivilistische Kausalitätstheorie in Bewegung*, *Juristische Blätter* 87 (1965). 442.

¹⁵ E két fő irányzatot részletesen ismerteti HART – HONORÉ i. m. 386–441.

¹⁶ NIZSALOVSKY ENDRE: *Kötelmi jog I. Általános tanok*. Budapest: Mefész Jogász Kör, 1949. 243.

¹⁷ Elsősorban Németországban, Ausztriában és Portugáliában, ld. BAR i. m. 439., VÉKÁS i. m. 515. a magyar bírói gyakorlattal kapcsolatban állapítja meg, hogy „a mérséklés módszerül ma is – természetesen nem kimondva – az adekvát kauzalitás elve szolgálhat alapul.”

¹⁸ LUDWIG VON TRAEGER: *Der Kausalbegriff im Straf- und Zivilrecht*. Marburg: Elwert, 1904. 159.

legújabb irodalomból Petrik Ferenc felfogásának ismertetése. Általánosságban kritizálja Szalma az okkiválasztó elméleteket, mivel „vitathatatlan hozzájárulásuk ellenére nehézségekbe ütköztek, mert gyakorlati alkalmazásuk során az »általánosság hézagainál fogva« nem tudták »lefedni« a sajátos egyedi esetek összes felmerülő problémáit.” Ez annak ellenére igaz lehet, hogy ezt a kritikát Szalma definíciója („az ok csak az az esemény, amelynek az okozat megfelel”) sem kerülheti el.

Az okozatossági elméletekkel – különösen a funkcionális jogösszehasonlítás elvére figyelemmel¹⁹ – összefüggésbe hozható számos más dogmatikai eleme a kártérítési jognak. Mindazok a módszerek összehasonlíthatónak tűnnek, amelyek azonos célt: a kártérítés mértékének ésszerű keretek közt tartását szolgálják.²⁰ Ennek megfelelően a mű több helyen is tárgyal az okkiválasztó elméletektől elérő felelősségekorrólatozási módokat: a vétkesség, a normacél-elmélet, vagy éppen az objektív eredménybeszámítás tana tartozhat ide. Különleges figyelmet érdemelne e körben az előreláthatóság fogalma, amelyet már a második világháború előtti magyar magánjog is ismert, és amely a jelen kori polgári jogi kodifikáció során is kiemelkedő szerephez jutott.²¹ Felmerült ugyanis az igény, hogy a felelősség mérséklését a mainál kiszámíthatóbb alapokra kell helyezni.²² Megválaszolásra vár tehát az a kérdés, hogy megfelelő-e – különösen a deliktualis felelősség körében – a kártérítés mértékét egyetlen külsődleges szabály alkalmazásával szabni? Tekintélyes szerzők kételkednek ebben és a problémát törvényi rendelkezés helyett a bíró mérlegelésére bíznák,²³ sőt olyan felfogás is ismeretes, amely a dogmatikai elemek (jogellenesség, felróhatóság, kár, okozati összefüggés) közötti merev elválasztás lehetőségét általában tagadja, és a jogi értékelő mozzanatot helyezi a középpontba.²⁴ A későbbi „okozatossági” kutatásoknak tehát a jogösszehasonlítás eredményeit felvonultatva arra kell koncentrálnia, hogy melyik korlátozási mód a legésszerűbb, és a törvény eltérő értelmezési lehetőségei közül a bírónak milyen jogpolitikai ismérvek alapján kell döntését meghoznia.²⁵

¹⁹ A funkcionális jogösszehasonlítás abból indul ki, hogy a jog bizonyos funkciókat eltérő fogalmi-jogtechnikai megoldásokkal, mégis alapvetően hasonlóan lát el; a jogösszehasonlító vizsgálódás középpontjában pedig a funkciónak (esetünkben a kártérítés korlátozásának) kell állnia, nem pedig a dogmatika „felszínének” (tehát az okozati összefüggés fogalmának). ZWEIGERT – KÖTZ i. m. 33–45.

²⁰ E módszerek felsorolását lásd pl. REINHARD ZIMMERMANN: *The Law of Obligations*. Cape Town: Juta, 1990. 989–990., a magyar irodalomból pedig HARMATHY ATTILA: *Felelősség a közreműködőért*. Budapest: KJK, 1974. 243–251.

²¹ *Az új Polgári törvénykönyv koncepciója és tematikája*. Magyar Közlöny különszám, 2003. 120. az előreláthatósági korlátot az elmaradt haszonként jelentkező károk körében tervezeti bevezetni.

²² VÉKÁS i. m. 515.

²³ MARTON i. m. 164–165. az előreláthatósági klauzulát keményen kritizálja, és a bíró szabad mérlegelését hangsúlyozza a kártérítés ésszerű mértékének meghatározásakor (uo. 298–300.).

²⁴ BAR i. m. 466. Érdekes, hogy EÖRSI i. m. 466–467. is úgy véli, határesetekben nem tárgyalható elkülönítve kötelezettségzegés, felróhatóság és kár, azonban szerinte „[a] határesetekből sohasem lehet rendszeralkotó következtetéseket levonni.”

²⁵ Ezekre a jogpolitikai szempontokra ld. mindenekelőtt BAR i. m. 472–504. (Zurechnungskriterien der Kausalität). Sajnos, ilyen részletességgel a magyar szakirodalom még nem foglalkozott a témával.

III. Az okozati összefüggés bírói gyakorlata

A könyv egyik legnagyobb érdeme talán az, hogy kísérletet tesz az okozati összefüggés bírói gyakorlatának teljes körű feldolgozására és értékelésére. Nincs könnyű helyzetben, aki erre vállalkozik, mert – Harmathy időtálló megállapítása szerint – bár „a kártérítés korlátozását el lehet érni az okozatosság vonalán is, de az ítélkezési gyakorlatban megfigyelhető, hogy az okozatosság kérdésével elkülönítetten, önálló szereppel nagyon keveset foglalkoznak.”²⁶ Ezért nem kifogásolhatjuk, hogy nem sikerül olyan bírósági ítéletet „felmutatni”, amely valamely kauzáliselméletre hivatkozva az okok közül válogatott volna. Nehezebben védhető ezzel szemben olyan esetek ismertetése, amelyek – bár bizonyos kártérítési jogi kérdések szempontjából igen érdekesek – okozatossági problémákat nem vetnek fel (egy esetről Szalma is megjegyzi, hogy „nehéz lenne az ügyet doktrinális, továbbá jogi okozatossági szempontból elemezni”). Azon kevés esetek közül, amelyekben a bíróság túllépett a feltételek egyenértékűségének tanán, kiemelt figyelmet szentel a mű a „fóliás virágkertészeti eset”-ként elhíresült ügynek (BH 1993. 355.). Röviden arról volt szó, hogy az alperes által okozott balesetben megsérült felperes kórházba került, és ezért nem tudta fóliás virágtermesztési tevékenységét folytatni. Miközben a kórházban tartózkodott, egy éjszakai lehűlés és a fűtőberendezésnek a károsult önhibájából eredő meghibásodása következtében elfagytak a növényei. A Legfelsőbb Bíróság – az elsőfokú ítélettel ellentétben – tagadta a baleset és a fagykár közti okozati összefüggést, és a kárt a felperes kizárólagos önhibájára vezette vissza. Szalma úgy értékeli az esetet, hogy „a közvetett jogilag releváns okozatosság fennforgásának megítélése szempontjából [...] döntő az a körülmény, hogy amennyiben a baleset nem áll be, a tulajdonos, kissé késve ugyan, de azért a fagykár beállta előtt elháríthatta volna-e a fűtőberendezés hiányosságait. Erre pedig akkor is lett volna mód, miután balesetet szenvedett.” Ez az eset is példa lehet arra a bírói gyakorlatban felfedezhető tendenciára, amely az okozati összefüggést és a felróhatóságot nem választja el élesen, és e két elem együttes vizsgálatakor is nagyobb szerepet juttat felróhatóságnak.²⁷ Szalma konklúziója szerint a magyar praxis az okozatosságot elsősorban tényállási jellegű kérdésként kezeli, amelyet jogi minősítés útján – különösen felelősség-meghatározási funkciója tekintetében – jogi kérdéssé is alakít.

IV. Egyéb okozatossági kérdések

A mű tárgyalja többek között a mulasztás okozatosságának problémáját, a pszichikai okozás esetkörét, a szakértő károkozó felelősségét valamint az okozatosságról szóló közbenső ítéletet. Talán az okozati összefüggésnek a már említett természetéből – hogy

²⁶ HARMATHY (1974) i. m. 250., vö. KEMENES – BESENYI i. m. 1140.

²⁷ HARMATHY (2004) i. m. 571., 576., PETRIK FERENC: *Kártérítési jog. Az élet, testi épség, egészség megsértésével szerződésen kívül okozott károk megtérítése*. Budapest: HVG Orac, 2002. 82.

tudniillik a kártérítési jogban mindenhol jelen van – fakad, hogy olyan kérdések elemzésére is sort kerít Szalma, amelyek nem hozhatók közvetlen kapcsolatba a szoros értelemben vett okozatossággal. Ilyenként említhető példának okáért a biztosítási jogi rész, a kontraktuális és deliktuális felelősség elhatárolása, vagy éppen a személyiségi jogokról szóló negyedik fejezet tekintélyes része. Más, tradicionálisan az okozatosság fogalmával kapcsolatban tárgyalt problémának ezzel szemben viszonylag kevés figyelmet szentel a mű: szűk terjedelemben tér ki például a halmozódó okozás egyes olyan speciális kérdéseire, mint az alternatív, a kumulatív, a hipotetikus és a minimális kauzalitás. Ezek részletes tárgyalását már csak azért is hiányolhatja az olvasó, mert ahol érinti őket Szalma, ott rendkívül érdekes gondolatokat vet fel. Számottevő lépést tesz például a hipotetikus okozás (vagyis amikor a károkozó arra hivatkozik, hogy a kár később egyébként is bekövetkezett volna) „gordiuszi csomójának” elvágására: felfogása szerint ugyanis ez egy tekintet alá esik a közös okozással akkor, ha csak közel egyidejű cselekményekből következik be a kár. Az általánosan elfogadott megoldással ellentétes felfogást képvisel viszont többek közös károkozásánál: kármegosztást irányoz elő a magyar szakirodalom és a joggyakorlat által alkalmazott egyetemleges felelősség szabálya helyett.²⁸ Hasonlóan új gondolat a hazai jogi gondolkodásban a kontraktuális felelősség körében bevezetni javasolt okozatossági vélelem. Mindezek bővebb kifejtése feltétlenül számot tarthatna a magyar civilisztika széles körű érdeklődésére. A monográfia „Az európai deliktuális felelősségi jog okozatosság-elméletéről” szóló – némileg rövidre sikerült – fejezettel zárul, amely kitűnő forrásra (Christian von Bar monumentális jogösszehasonlító munkájára) támaszkodva mutatja be a témát. Csak remélni tudjuk, hogy Szalma művének folytatásaként egyszer megszületik a magyar jognak egy olyan feldolgozása, amely von Bar összehasonlító jogi tablójára a többi európai jogrendszer megoldásai mellé emeli a magyar jog hozzájárulását az okozatosság ott elemzett néhez kérdéseéhez.

Összegzésként elmondható, hogy Szalma József „elmélyedt tanulmányozást igénylő, szép magyar nyelven írt”²⁹ munkája hiánypótló mű a magyar kártérítési jogi irodalomban, és felétlenül alapul szolgálhat a polgári jogi kodifikációban közvetlenül hasznosítható további kutatások számára.

BORONKAY MIKLÓS

²⁸ Nem új gondolata a magyar civilisztikának az egyetemleges felelősséggel szembeni fenntartás, ld. pl. KEMENES BÉLA: A többek károkozásának vitás kérdései a Ptk. tervezet tükrében. *Magyar Jog*, 1958/2. 50–55.

²⁹ BÍRÓ GYÖRGY előszavából (SZALMA i. m. 9.).